

Mohamad Koerdie, Sasieureun Sabeunyeureun

Oleh Rahim Asyik¹

GEUS saperlima abad jadi juruwarta téh. Parandéné kitu, ka Mohamad Koerdie atawa Sjarif Amin mah, nu kasebut manukna dina widang jurnalistik, teu taram-taram acan. Katalar ari ngaranna mah, copélna kungsi ngadéngé. Leuwih ti kitu, pleng poékeun wanda-rupana, boh tapak kalamna katut lampah talajakna. Rada ngérakeun puguh ogé. Sarua widang garapan, samandala padumukan, teu apal soténan pédah ku béda generasi wungkul. Beuki ngérakeun lantaran jenatna téh ua tegesna batur sakantor.

Mimiti wanoh ka anjeunna, kurang leuwih tilu taun ka tukang, taun 2013. Éta gé teu ngahaja-haja. Jiga nu kaamprokkeun. Harita alona, Ricky Syafrullah, ngabéjaan rék pindah suhunan ka Kebon Kopi. Jiga nu kaséséréd ku waktu pindahna téh. Da ngageugeuwat, ménta ditingalian titilar bukuna Pa Koerdie. Nyaah, rék dikamanakeun cénah. Teu papanjangan pikir, léos ngingkig ngajugjug bumina, di Jalan Kartabrata No 14 harita mah.

Geus kaciri nu rék pindah téh. Garasi pabalatak ku betrak-betruk, sésa mémérés barang. Ricky nyérénkeun sababaraha kardus, eusina buku jeung koran heubeul. Réréana mah buku basa Walanda. Ana inget ayeuna, hanjakal harita teu dirawatan nepi ka cewiranana. Dialak-ilik eusi tumpukan téh bari jeung rusuh da geus téréh Magrib, dipilihan, nu diampihan ngan saperluna baé, nu resepna wungkul. Ukur dua kardus mun teu salah mah.

¹ Jurnalis koran *Pikiran Rakyat*. Keur nyokot S2 Ilmu Sajarah Univérsitas Padjadjaran, Bandung. Nganjrek di Ngamprah, Kabupatén Bandung Barat.

Kungsi ngajugrug di loténg dua poé mah éta kardus téh. Katilu poéna, kardus dibongkaran. Bukuna dikebutan, nyingkahkeun kekebul nu geus maneuh. Geus beresih mah tuluy ditata, di kana erak-erakkeun. Manahoréng aya hiji-dua buku nu kasebut arang. Aya sawatara salinan kopé nu geus mangrupa buku. Koran-koran heubeul *Sipatahoenan* taun 1930-an, koran *Bidjaksana* taun 1934, koran *Soeara Merdéka* taun 1945, susuratan jrrd.

Sabot mémérés koran jeung susuratan téh, juru panon mah weléh teu cicing, moro nu mahiwal. Sakalina nyerek nu minculak, tuluy dibacaan leuwih anteb, bangun teu sadar sok bari ngagalindeng, "Geuning harita mah...." Kungsi aya nu nyarita yén mangsa baheula mah aktual baé. Karasa benerna harita mah. Kabukti geuning dina koran heubeul pisan apalna katerangan anyar téh. Demi merego nu pikaseurieun, teu burung dibarengan ku imut, maca téh. Asa rareueus tur matak kayungyun ngimpleng lalampahan inohong baheula ngokolakeun koran.

Duka koran séjénna. Ieu mah koran *Sipatahoenan*, koranna Paguyuban Pasundan.² Lain ari koran nunggal Paguyuban mah. Paguyuban kungsi boga kalawarta bulanan nu dingaranan *Papaés Nonoman* di Batavia, Jakarta ayeuna mah. Koran dwibasa Sunda-Walanda nu diparajian ku Daéng Kanduruan Ardiwinata, *adviseur* Paguyuban Pasundan munggaran. Hanjakal teu lana. Kakara lima taun, kaburu hos mantén, ti 1914 nepi ka 1919. Salian ti éta, aya ogé *Langlajang Domas*, minangka sisipan *Sipatahoenan*, ti Tasikmalaya (1927-1928) kénéh. Nu medal di Bandung, *Pasoendan* (1929-1932), *Bidjaksana* (1933-1934), jeung *Sepakat* (1939-?). Dua nu pangtukangna mah dipanganteuran ku basa Malayu.

Bédana, *Sipatahoenan* mah panglanana, gédé komarana, tur jauh ambahanana. Cindekna, koran basa Sunda nu pangmonésna, sarimbang idéalismeu jeung bisnisna. Teu silih paéhan, teu silih suda pangaruh. Koran

² Paguyuban Pasundan, ngadeg 20 Juli 1913, mangrupa pakumpulan nu ihtiar pokona mah ngamajukeun widang kabudayaan, ekonomi jeung sosial sakumna nu hirup di Tatar Sunda. Dina statutana ditulis: "Dalam berihntar mentjapai maksoednja, Pasoendan tidak akan menjinggoeng-njinggoeng atoeran pemerintahan negeri." Tapi dina prak-prakanana mah, pamadegan jiga kitu téh teu dicekel sagemblengna. "Sehingga dalam orgaannja (madjalahnja) *Papaés Nonoman* banjaklah karangan-karangan jang bertentangan dengan kelimat jang melarang berpolitiek itoe" (*Sipatahoenan*, 20 April 1935). Alatan kitu, 13 Juni 1919, Paguyuban ngarobah anggaran dasarna jadi pakempelan "jang menoedjoe ke djihat Politiek, Sociaal dan Economie" (Ekadjadi, 2004). Mimiti harita, Paguyuban ancrub kana widang pulitik.

dicitak di Tasikmalaya ping 20 April 1923. Kasebutna maké modal dengkul, ngéclok heula duit béasiswa ti sakola Pasundan nu dikokolakeun ku Ahmad Atmadja. Gédéna antara Rp 37,5 atanapi Rp 47,5. Kacida leutikna saenyana mah sakitu téh. Geura bandingkeun jeung *Medan Prijaji* nu dikokolakeun ku Tirta Adhi Soerjo, nu bisana terbit téh alatan ku ngagolangkeun modal mimiti teu kurang ti 3.500 rupia.

Sipatahoenan dicitak di Percétakan Galoenggoeng nu Haji Sobari (*Sipatahoenan*, 20 April 1958). Soetisna Sendjaja katempuhan buntut maung, jadi *hoofredacteur*-na³. Salian ti guru di HIS Pasundan, Soetisna aktip di Paguyuban jeung Nahdlatul Ulama. Rédakturna Atmawinata (ogé guru HIS Pasundan Tasikmalaya). R Soeria di Radja, Wira Sendjaja (kungsi jadi ketua umum Pangurus Besar Paguyuban Pasundan), Moh Ambri, Kartawisastra alias PK, Bakrie Soeraatmadja (Surabaya), Wangsaatmadja (Bandung), jeung Radén Kartaatmadja (Ciamis), ngarojong ku tulisan.

Taun 1930-an Bakrie nyilir Soetisna Sendjaja mingpin *Sipatahoenan*. Tungtungna mah, Soetisna jeung Bakrie, leuwih aktip kana pergerakan. Duanana ngawakilan Paguyuban di PPPKI (Permufakatan Perhimpunan-perhimpunan Politik Kebangsaan Indonésia). Teu sakali Bakrie sapanggung jeung Bung Karno, biantara nyumangetan rahayat. Hadéna, Koerdie geus bisa diandelkeun pikeun ngamudi *Sipatahoenan*. Basa Bakrie "masantrén" tilu sasih di pangbérokan Sukamiskin alatan *persdelict*, Koerdie nu nyilih jadi pingpinan rédaksi *Sipatahoenan*.

Mimiti taun 1931, *Sipatahoenan* bubuara ka dayeuh Bandung, nyampeurkeun puseur, ilubiung di karaméan. Dicepengna ogé langsung ku ketua umum Pangurus Besar Paguyuban Pasundan mangsa harita, Oto Iskandar Di Nata. Apan tadina ukur ku Paguyuban Pasundan Cabang Tasikmalaya. Harita lojina ngahiji jeung Clubhuis Pasoendan, ngontrak di Groote Postweg Oost 123 (Jalan Asia Afrika, tutugan Kaca-kaca Wétan). Ti dinya pindah ka kaléreun Alun-alun Bandung, pernahna di Oude Kerkhofweg No 34-36 (Jalan Banceuy). Oktobér

³ Pamingpin rédaksi.

1939, *Sipatahoenan* boga gedong agréng sorangan, Gedong Sipatahoenan (Sipatahoenan-gebouwencomplex), di Moskeeweg No 42-46 (Jalan Dalem Kaum).

Saprak di Bandung, *Sipatahoenan* terbit dalapan kaca. Husus poé Rébo jeung Saptu mah nyitakna gé 12 kaca. Opat nepi ka genep kaca adpértensi wungkul. Oplahna 5.800 éksemplar.⁴ Kasebut loba harita mah da nu bisa nyitak 3.000 téh arang ari lain koran kumpeni mah.⁵

Basa Jepang ngawasa Bandung taun 1942, *Sipatahoenan* keur sumedeng mekarna. Koran meunang ngagedékeun hésé béléké téh teu keudeu tina katelengesan Jepang. Koran dicaram terbit alatan basana (baca "Kiamat Sugro"). Boh koran, boh organisasi Paguyuban Pasundanna, duanana diburak-burak ku Jepang mah. Kaping 3 Méi 1947, Paguyuban Pasundan dihirupkeun deui, disusul ku *Sipatahoenan* taun 1948. Béda jaman, atuh béda barébédanna. *Sipatahoenan* diajar ngigelan jaman kamerdikaan. Ngeunaan maju atawa henteuna, kudu dibuktikeun ku panalungtikan gemet para ahli sajarah. Alatan ku déétna kanyaho, tacan manggih ayana sungapan nu kungsi nengetan tarékah jeung hirup-kumbuh *Sipatahoenan* awit 1948 nepi ka hosna taun 1985 mah.

Bari teu nyapirakeun tarékah nu ngabukbak jalan mimitina jiga Ahmad Atmadja (pingpinan Paguyuban Pasundan Cabang Tasikmalaya), Soetisna Sendjaja jeung Bakrie Soeraatmadja, pamor *Sipatahoenan* moncorong keur disupiran ku Oto Iskandar di Nata (diréktur) jeung Mohamad Koerdie (pamingpin rédaksi).

⁴ Nurutkeun *Algemeen Handelsblad*, 10 Pébruari 1939. Abdurrachman Surjomihardjo nyebutkeun oplahna ngan 1.500 éksémplar. Upama ngabanding-banding jeung oplah koran nu dikokolakeun ku bumiputra mangsa harita nu antara 750-2.500 éksémplar, leuwih asup akal katerangan nu ditulis ku Abdurrachman. Tapi hésé nyebutkeun mana nu bener mah. Da taun 1912 waé, kalawarta bulanan *Poesaka Doenia* ngaku dibaca ku 2.000 jalma. Taun 1914, koran *Tjhoen Tjhioe* nyebut nu ngalangan koranna aya kana 4.000-na (tingal *Sejarah Awal Pers dan Kebangkitan Kesadaran Keindonesiaan* (Ahmat Adam, 1995)). Sawatara koran mémang leuwih punjul ti nu séjénna.

⁵ Saméméh perang dunya kadua rongkah, oplah koran Walanda dibagi kana tilu kelas: kelas A (6.000-9.000 éksémplar), kelas B (3.000-6.000), kelas C (2.000-3.000). Basa jaman malaiseu mah, hésé béléké nyiar nu daékeun ngalangan koran téh. Teu kauntup ku mahalna. Asal uninga baé, béa langganan koran pribumi, sapertiluna ti koran Walanda. Parandéné kitu, angger kénéh kamahalan keur ukuran beubeunganan pribumi mah. Béa ngalangan koran bisa méakeun saperdalapan gaji harita mah (tingali *Pembredelan Pers di Indonesia* (Edward C Smith, 1986) jeung *Beberapa Segi Perkembangan Sejarah Pers di Indonesia* (Abdurrachman Surjomihardjo, 2002)0).

Saenyana hésé misahkeun *Sipatahoenan* ti Pa Koerdie atawa sabalikna, Pa Koerdie ti *Sipatahoenan*. Duanana silih gedékeun. Ongkoh di *Sipatahoenan* pisan pakasaban Pa Koerdie téh, ti mimiti dadasar nyiar kipayah, jadi pingpinan rédaksi, nepi ka cacapna nyalikan korsi diréksi. Remen jul-jol tulisanna mah ti wangkid 1932 semet ka 1942, boh carita pondokna boh layang-sambungna téh. Nu topékna sakarupa, disadapurankeun jadi buku. Geura urang tataan:

Fiksi:

1. *Manéhna*, medal dina rubrik "Implik-implik" *Sipatahoenan*, taunna teu kalacak. Buku munggaranna dicitak ku Penerbit Kiwari taun 1965, heuleut dua taun ti sabada kopé naskahna ditampa ku Ramadhan KH ti Penerbit Kiwari di Jalan Cihampelas 93, 9 Januari 1963. 11 Nopémber 1975, *Manéhna* dipasrahkeun ka Dunia Pustaka Jaya, ditampa ku A Prayoga. Taun 1976, pindo citakna ku Dunia Pustaka Jaya. Tuluyna mah ku Kiblat Buku Utama (2001 jeung 2013).
2. *Babu Kajajadén*, medal dina *Sipatahoenan* tengah Novémber 1932 nepi tengah Désember 1932. Buku munggaranna dicitak ku Penerbit Pelita Massa (1963), taun 1983 jadi buku Proyék Penerbitan Buku Sastra Indonésia dan Daérah Departemén Pendidikan dan Kebudayaan.
3. *Nyi Haji Saonah*, medal mangrupa carita-pondok dina rubrik "Muncang Labuh ka Puhu" dina *Sipatahoenan* taun 1938. Tuluy dipidangkeun deui dina rubrik "Implik-implik" *Sipatahoenan* taun 1969. Basa diasongkeun ka penerbit, dijudulan "Nyi Haji". Buku munggaranna dicitak ku Penerbit Sumur Bandung (1983),⁶ pindo citakna ku Kiblat Buku Utama Nopémber 2005.
4. *Kembang Patapan*, saduran tina drama opat babak "Kertadjaja" karangan Sanoesi Pané, dimuat dina *Timboel*⁷ taun 1930-an. Ku Koerdie diropéa jadi layang-sambung nu dijudulan "Dewi Amisani"⁸ dina *Sipatahoenan*, 10

⁶ Taun 1972-1978, Koerdie nganjrek korsi diréktur Penerbit Sumur Bandung.

⁷ *Timboel* mangrupa kalawarta bulanan. Nomer munggaranna kaluar Januari 1927 (nepi ka 1933) dina basa Walanda. Terusna mah medal maké basa Malayu. Sanoesi Pané minangka rédaksi di kalawarta nu adrésna di Kweekschool 5, Yogyakarta. Éditorna RT Dr Widioldiningrat jeung RP Mr Singgih (baca *Dutch Culture Overseas, Praktik Kolonial di Hindia Belanda, 1900-1942* karangan Dr Frances Gouda, Penerbit Serambi, 2007).

⁸ Amisani ngaran incu cikalna Moh. Koerdie

- Agustus 1933-27 Séptémber 1933. Buku munggaranna dicitak 5.000 éksémplar ku Penerbit PT Pelita Massa kagungan Rochdi Partaatmadja di Jalan Haruman, Bandung, taun 1963, diteruskeun ku Kiblat Buku Utama awit Pébruari 2014.
5. *Rajapati*, sempalan tina *Winnetou het opperhoofd der Apachen* karangan Dr Karl May, kaluaran HJW Becht, Amsterdam (1925). Medal saminggu sakali dina *Mingguan Sipatahoenan* mimiti 4 April 1965. Judulna "Winnetou". Buku munggaranna dicitak ku Penerbit Girimukti Pasaka (1997).
 6. *Asal-usul Logojo Paris 1685-1845*, tarjamahan tina *Uit de gedenkschriften der beulen van Parijs 1685-1789* karya Arnold Saalborn. Dimuat mangrupa layang-sambung dina *Sipatahoenan*, 5 Oktober 1934-11 Séptémber 1935 bari dijudulan "Asal-usul Logojo Paris". Buku munggaranna dicitak ku Penerbit Sumur Bandung (1983).
 7. *Siddharta*, sempalan tina *De Diamant* karya Harry Mulisch. Buku munggaranna dicitak ku Penerbit Sumur Bandung (1983). Hiji-hijina buku Koerdie nu maké ngaran Syarif-Amin Raéhan.
 8. *Wawacan*, teu dijudulan. Kopé ketikan diperenehkeun mangrupa buku, dijilid kandel. Eusina 166 kaca. Moehamad Sarkawi nulis 142 kaca nu réngsena 23 Pébruari 1920. Diteruskeun ku Koerdie (24 kaca), réngsé 20 Oktober 1944.
 9. *Wawacan*, teu dijudulan. Kopé ketikan dipernahkeun mangrupa buku, dijilid kandel. Wawacan ngeunaan Syekh Abdulkadir Zaelani téh, ceuk Moehamad Sarkawi, kénging ngagaleuh Rp 3 ti Mas Moehamad Soedja'i kaping 2 Januari 1911. Ku Koerdie, wawacan ditik deui, réngsena taun 1945.

Nonfiksi:

1. *Perjoangan Paguyuban Pasundan 1914-1942*. Ditulis ngahaja keur pibukueun, réngsé Oktober 1983. Buku munggaranna dicitak ku Penerbit Sumur Bandung (1984), diteruskeun ku Pustaka Jaya (2013).
2. *Di Lembur Kuring*. Kumpulan skétsa nu dumasar kana pangalaman Koerdie keur di bali geusan ngajadina. Buku munggaranna dicitak ku Penerbit

Ganaco, Jalan Gereja No 3 (ayeuna Jalan Perintis Kemerdekaan), taun 1961. Pindo citak 5.000 éksémplar taun 1964. Taun 1984 kaasup buku Proyék Penerbitan Buku Sastra Indonésia dan Daérah Departemén Pendidikan dan Kebudayaan.

3. *Keur Kuring di Bandung*. Kumpulan skétsa rupaning hirup-kumbuh jalma-jalma atawa kajadian nu ngaramékeun sabuduran puseur dayeuh Bandung. Karangan dipidangkeun dina rubrik "Ti Sisi Jalan" *Mingguan Sipatahoenan* taun 1964-1965. Lantaran satopék, tuluyna dikumpulkeun deui dina judul "Ti Sisi Jalan" ping 23 Désémber 1976. Buku munggaranna dicitak ku Penerbit Pelita Massa (1983).
4. *Saumur Jagong*. Buku munggaranna dicitak ku Penerbit Sumur Bandung (1983).

Koerdie atawa Syarif?

Saha ari Mohamad Koerdie téh? Dina buku *Babu Kajajadén jeung Kembang Patapan*, ngaranna ditulis Syarif Amin. Dina buku *Siddharta*, Koerdie maké ngaran Syarif-Amin Raéhan. Tapi di buku séjénna,⁹ sandiasma nu dipaké Sjarif Amin. Dina kopé buku ka penerbit mah saenyana ditulis Sjarif-Amin, maké setrip di antara Sjarif jeung Amin. Sarua jeung nu ditulis dina koranna. Ngan duka kumaha, dina buku mah sok dileungitkeun setripna téh. Inisial Mh K jeung KOER¹⁰ ogé, sok dipaké dina koran mah.

Dina wawacan nu ditulis duaan jeung ramana, Koerdie nyerat namina Mohamad Koerdie alias Sjarif-Amin. Alias téh basa Malayu satadina mah. Ceuk *Kamus Besar Bahasa Indonésia*, alias téh harti kahijina mah "disebut juga" atawa "sama dengan". Harti kaduana "nama samaran". Mana nu bener: Mohamad Koerdie asma samuran Sjarif-Amin atawa Mohamad Koerdie disebut ogé Sjarif-Amin alias sami sareng Sjarif-Amin?

⁹ *Manéhna, Nyi Haji Saonah, Perjoangan Paguyuban Pasundan 1914-1942, Di Lembur Kuring, Keur Kuring di Bandung, Saumur Jagong, Rajapati jeung Asal-usul Logojo Paris 1685-1845.*

¹⁰ Singgetan Mh. K. dipaké dina tulisan tajuk rencana. Ngaran KOER katimu dina rubrik "Leleson dinten Minggoe", dimuat di *Sipatahoenan* tahun 1934, hususna dina sajak "Bandoeng", "Tjiandjoer", "Soekaboemi", "Bogor", "Batawi" jeung "Tjirebon".

Suradi Hp nu nulis biografi *Mohamad Koerdie: Karya dan Pengabdian*nya, kungsi nanyakeun perkara éta langsung ka jinisna. Mohamad Koerdie mah ngaku ngaran aslina téh Syarief Amin. Pelebah pamaréntah atawa ngeunaan kadinesan, nu dipaké mah angger wéh ngaran Koerdie. Dina kartu pérsna upamana, kasebutna Moh Koerdie. Gelar "Perintis Pers Indonésia" nu ditampa 12 Méi 1976 ogé disérénkeunna ka jenengan Mohammad Koerdie, sanés ka Sjarif Amin.

Mohamad Koerdie téh murangkalih katujuh Radén Moehamad Sarkawi (panghulu di Kacamatan Cihaurbeuti, Kabupatén Ciamis) jeung Nyi Radén Ratnayu. Nalika gélar sepuhna, tangtuna ogé Koerdie ngabogaan hak ngagunakeun gelar radén. Rayi-rakana gé aya radénan. Geura ieu raka-rakana: Radén Djoewahir, Nyi Radén Siti Ningrum, Radén Anwar, Nyi Radén Siti Soami, Nyi Radén Siti Soedjatmi jeung Nyi Radén Siti Hadidjah. Opat rayina, disampayan ku radén. Geura: Radén Hidayat, Radén Muhammad Alkari, Radén Muhammad Amir jeung Radén Haji Muhammad Adang (Suradi Hp, 1989). Moal nyalahan upama ditulis, Radén Syarief Amin téh ngaran lengkepna, lamun teu Radén Mohamad Koerdie mah.

Ngaran Mohamad Koerdie (10 Septémber 1907-9 Septémber 1991) mimiti dipiboga jaman sakola, keur umurna 13 taun kénéh. Kacaritakeun, dina umur tujuh taun, Koerdie didaptarkeun sakola di HIS (Hollands-Inlandsche School). Teu katampa alatan can cukup umur. Taun hareupna, ngadaptar deui. Teu katampa kénéh baé ku alesan kelasna kaburu pinuh. Umur salapan taun, Koerdie kapaksa asup ka Sakola Kelas Dua atawa Tweede Klasse School (TKS) nu lila diajarna opat taun. Da ka HIS geus teu bisa alatan umurna kolot teuing.

Asup taun kaopat TKS, ngadangu béja aya murid nu teu jadi asup ka sakola soré bogana Nederlandsch Indisch Verbond. Ngaranna Mohamad Koerdie. Ayana lolongkrang kitu, teu diantep baé. Buru-buru anjeunna ngadaftar maké ngaran Mohamad Koerdie. Cindekna, ngaran Koerdie téh ngaran batur nu teu jadi asup sakola. Satuluyna mah dipaké Syarief Amin ngagantikeun ngaran asli anjeunna bakating ku hayang sakola.

Upama disebut codéka, codéka ieu pisan nu kabéhdieunakeun sok dijadikeun kahandeueul pangagem Yudistira¹¹ téh. Ceuk Koerdie mah, asup ku cara kitu téh sarua jeung ngabohongan langit alatan ngan anjeunna, kulawargina kalayan Gusti Allah nu apal kana kabohongan éta. Keur ngabeberah manahna, nyudaan rasa perdosana, Koerdie maheutkeun dina manahna, rék ngajaga asma nu boga ngaran ku jalan kahadéan. Jangji nu teu disulayaan ku anjeunna nepi ka lastarina, sadinten ka milangkalana nu ka-84.

Versi lian ngaran éta, ditepikeun ku Ricky Syafrullah, alo Mohamad Koerdie.¹² Ceuk Ricky nu ti leuleutik hirup sasuhunan jeung Koerdie mah, naon nu ditepikeun ku Suradi Hp téh bener, ngan tibalik wungkul. Saat masih di sakola dasar, Ricky kungsi naroskeun ka jenatna, naha bet ngaran Sjarif Amin nu ditulis dina buku? Harita Koerdie nerangkeun yén ngaran Sjarif Amin téh ngaran batur nu dipaké Koerdie alatan kaperluan asup sakola. Alesanna mah sarua jeung nu didongéngkeun ka Suradi Hp. Yén ngaran tegesna Koerdie, dikuatkeun ku cara Nyi Raden Ratnayu (ninina Ricky, ambuna Koerdie) nyauran. Anjeunna nyauranna Cép Koerdie, sanés Cép Sjarif, ka putrana téh.

Upama disusurup ka cara Moehamad Sarkawi nganamian palaputrana, hojah Ricky katara aya benerna. Kieu geura, nami abahna Koerdie, Moehamad Sarkawi, aya Moehamadan. Opat antawis tujuh putrana, katerapan asma Muhamad, nyaéta Radén Muhamad Alkari, Radén Muhamad Amir, Radén Muhamad Adang, kaasup Koerdie. Dua raka Koerdie, Radén Djoewahir jeung Radén Anwar, teu di-Muhamad-an. Alatan takdir ti Gusti Allah tangtuna ogé, duanana ngantunkeun basa keur orok kénéh. Ngan ari keur sepuhna mah, bisa jadi émutan. Borojol Koerdie, buru-buru disampayan kecap Mohamad di hareup ngaranna. Alhamdulillah lana.

Murangkalih ka dalapan babar, pameget pisan. Ku abahna dinamian Radén Hidayat, teu aya Muhamadan deui baé. Nu ieu gé ngantunkeun. Wangkid harita,

¹¹ Dina carita Mahabharata, Yudistira (Yudhiṣṭhira) atawa Dharmawangsa téh raja Karajaan Kuru nu puseur pamaréntahanna Hastinapura. Nalika kana sipatna, pangbarep ti lima pandawa téh sok disauran ku jenengan Puntadéwa (nu hartina darajat kaluhuranna sarimbang jeung para déwa), Yudistira (pinter ngalawan hawa napsu), Gunatalikrama (capétang kekecapan) jeung Samiaji (mihormat nu sanés sapertos ka jinisna).

¹² Wawancara 27 Nopémber 2015 jeung 17 Desémber 2015.

palarayi Koerdie disampayan nami Muhamad cara Radén Muhamad Alkari, Radén Muhamad Amir jeung Radén Muhamad Adang. Kersaning Gusti Allah sadayana gé paranjang umur. Alatan kitu, leuwih asup akal upama Koerdie téh boga ngaran teges Mohamad Koerdie atawa Radén Mohamad Koerdie, sanés Syarif Amin.

Ari nu nyieun panganteur, sapuk jeung pamadegan nu mana? Ceuk kuring mah, ngaran tegesna Radén Sjarif Amin mun diéjah ku cara heubeul. Ku cara ayeuna mah Radén Syarif Amin. Naha atuh bet ngaran Mohamad Koerdie nu dilélér panghargaan ku pamaréntah? Perkara éta bisa dijujut ka mimiti Koerdie maké ngaran batur, nyaéta mangsa pindah sakola, keur anjeunna umur 13 taun.

Ngaran naon nu dipaké? Ngaran mimiti pindah sakola éta tangtuna ogé nu jadi ngaran dina ijasahna, dokumén dasar pikeun ngurus perkara resmi séjénna. Ngaran dina ijasah éta nu dipaké ngalamar ka *Sipatahoenan*. Ngaran dina ijasah nu satuluyna nerap dina kartu pérsna. Ngaran dina ijasah ogé tangtuna nu dipaké ngurus paspor kanggé jarak. Lamun nu ditéang ngaran dina ijasah, ngaran dina kartu pérs, ngaran dina paspor, jawabanna taya lian ti Mohamad Koerdie.

Ana kitu mah Sjarif Amin téh atuh sanés sandiasma Mohamad Koerdie. Sjarif Amin nu puguh mah ngaran tegesna téh. Pamadegan kitu téh saluyu jeung pangakuan Koerdie dina "Bangkarak Jurnalis":

"Manéhna nyahoeun. Manéhna teu kasamaran. Manéhna teu silo. Sabréhan nénjo (maca) sandi-asmana ogé, ujug-ujug terang baé yén kuring nu boga éta ngaran samaran téh. Lantaran disebut ngaran samaran sotéh, harita baé kuring geus aya dina hirup-kumbuh, geus hirup sorangan. Da keur budak mah nya kitu pisan ngaran kuring anu nelah téh. Dalah manéhna pisan, nyebutna ka kuring téh kitu. Jadi anu dina surat kabar téh, dipaké pipinding atawa sandi-asma, ngaran samaran, keur manéhna mah sabalikna. Aya di mana baé, muncul tina naon baé, iraha baé, kumaha baé, manéhna bakal terang yén éta nu boga ngaran téh kuring."

Sanajan boga hak ngagunakeun gelar radén, taya buktina Koerdie ngagunakeun gelar éta dina karangan-karanganna. Bisa jadi aya hubunganana

jeung kawijakan *Sipatahoenan* mangsa harita. Mun teu bisa disebut tojaiah, ngagunakeun gelar radén téh teu sapuk jeung nu jadi bubulanan *Sipatahoenan*, nyaéta merangan "feodalisme, nu njajang di pendopo sareng Kaum." Ngarah "Si Leutik ulah ngan isin djeung adjrih baé ka ménak², nganggap djelema luar biasa" (*Sip* 1923-1953). Nembé samulihna jarak, namina diserat R. H. Moh. Koerdie.¹³ Sanajan kitu, tara ari nolol dina karanganana mah.

Dunya jurnalistik geus ngabéngbat Koerdie ti umur 10 taun. Nalika kacakepanna kana ilmu ukur, guruna di MULO (Meer Uitgebreid Lager Onderwijs), Bandung, nitah Koerdie neruskeun ka Middelbare Technische School. Hanjakal teu laksana, Sepuhna, Radén Moehamad Sarkawi kabujeng ngantunkeun. Atuh Koerdie nu katempuhan, kapan anjeunna téh murangkalih pameget pangageungna. Taya pilihan iwal ti milarian padamelan. Teu manggih katerangan geus nyobaan ngalamar ka mana baé mah. Ngan mangsa taun 1929, basa umurna 22 taun kénéh, Koerdie ditampa digawé di *Sipatahoenan*. Sanajan kitu, meunang kartu pers mah 29 Agustus 1930, keur masih di Tasikmalaya kénéh.

Sanajan urang lembur, teu gampang nulis dina basa Sunda mah. Aya kana dua taunna Koerdie diajar nepi ka mahérna nulis dina basa Sunda téh (Suradi Hp, 1989). Kaharti upama nepi ka dua taun téh. Kapan Koerdina gé diajarna ti enol pisan. Salian ti éta, di sakola Koerdie mah nu jadi basa panganteur jeung nu diajarkeun di sakolana téh basa Malayu jeung Walanda. Geus jadi kapacangan balaréa deuih, upama hirup hayang maju, taya lian ti kudu ngawasa dua basa éta. Kapan éta téh patalina jeung kasempetan meunangkeun pagawéan nu leuwih kaharti.

Tapi teu kitu ceuk dina "Bangkarak Jurnalis" mah. Sakumaha nu diaku ku anjeunna, "Ku lantaran meunang jadi panyileukan ti bubudak téa, atuh dina pagawéan téh kuring téu kudu dihucuhkeun, diutuh-étahkeun ku batur, teu diparéntah ku nu lian. Atuh da kumaha geura, di dinya kuring digawé, di dinya

¹³ Dina surat perjangjian penerbitan roman *Kembang Patapan* jeung penerbit PT Pelita Masa nu adrésna di Jalan Haruman, Bandung, taun 1960, ngaran pihak kahiji ditulis R. H. Moh. Koerdie.

kuring ngalakonan kawajiban, di dinya kuring ngajalankeun kahirupan, hartina di dinya kuring ngawulaan karesep!"

Kabuktian, teu lila jadi jurnalis téh. Kaping 1 Juni 1932, Koerdie naék pangkat jadi rédaktur. Taun éta kénéh ngarangkep jadi pamingpin rédaksina nyelangan Bakrie Soeraatmadja nu keur "masantrén" di Sukamiskin. Asupna Bakrie ka pangberokan ngingetan rédaksi *Sipatahoenan* sangkan leuwih ati-ati nyiarkeun karanganna. Perkara éta ogé nu milu ngageuing Paguyuban, dalah geuningan penting miboga koran séjén nu bisa jadi "sekoci penyelamat" téh. Dina *Sipatahoenan* keuna dibrédél ku pamaréntah Walanda, réng-réngan rédaksi, sora Paguyuban, nu ngalanggan katut nu masang adpérténsi, bisa kasalametkeun. Taun 1933, Paguyuban ngaluarkeun kalawarta mingguan *Bidjaksana*. Pamingpin rédaksina taya deui iwal ti Mohamad Koerdie. *Bidjaksana* medal ngagunakeun basa Malayu. Alesanna mah teu pati natrat. Tapi jigana leuwih mangrupa ihtiar pikeun nepungan publik nu leuwih lega, sugan jeung sugan katarimakeun.

Bidjaksana medal ngan sataun. Sanggeus situasi pulitik rada reureuh, perluna sekoci penyelamat cara *Bidjaksana* téh teu pati dianggap penting deui. Mending ogé tanaga nu nyésa dipaké gawé bareng ngahanca nu geus puguh, ngagedékeun *Sipatahoenan*. Enya gé loba aturan jeung pangawasan ti pamaréntah, *Sipatahoenan* mah bisa waé ngigelanna téh. Buktina da salamet nepi ka runtagna pamaréntah Walanda.

Jepang nu téga pati nelasan *Sipatahoenan* mah. Kacipta nyerina haténa Mohamad Koerdie saparakanca nyaksian koran nu dinangna-néngné ti leuleutik, kabandungan keur kumincirna, sumedeng geus macakal ditelasan pisan. Sabot nyeri haté kitu, ci mata gé can tuus, ku teu boga rarasaanna, Jepang ngadesek Koerdie pikeun ngokolakeun *Tjahaja*, koran propagandana Jepang. Tangtuna gé Jepang mah nimbang kacakepan Koerdie jeung geus bisana dipikolot. Tapi da béda katampana ku Koerdie mah. Bakating ku nyeri haté, batan nyumponan pamundut Jepang, nu ngolébat rasrasan rék ngeureunan baé karir jurnalistikna.

Tungtungna mah, Koerdie nolak pamundut Jepang ku cara nyingkahan Bandung, tilem kana sataun mah. Atuh geunjleung. S Watanabé nitahan Saérun,

H Shimizu ménta tulung ka Oto Iskandar Di Nata, Tekauchi katut Rivai Marlaut jeung Somantri, mapay-mapay Bandung-Ciamis néangan Koerdie. Weléh taya nu manggihan. Duka mémang teu kapanggih, duka pédah babaturan nu naréanganana milu nyumputkeun, alatan ku solidér ku bisana ngarampa haté Koerdie. Kajeun dibéjakeun teu kapanggih wéh ka Jepang tinimbang nambahan kanyeri Koerdie. Pamohalan ari teu kapanggih mah. Kapan Koerdie mah teu ka mana-mana ieu, niis baé di lemburna di Cihaurbeuti, Ciamis. Piraku taya nu apal lemburna.

Sanggeus ditimbang-timbang mudarat nu leuwih gedé nu bakal tumiba ka kulawargana alatan nolak kahayang Jepang, Koerdie ngéléhan manéh. Bari jeung ngarumas, Koerdie mingpin rédaksi *Tjahaja*. Teu resepna ka paripolah Jepang mah weléh can kaubaran. Basa Jepang éléh perang, kateuresepna teu disumput-sumput deui. Koerdie jeung jurnalis ngora¹⁴ baruntak ngarebut *Tjahaja* tina leungeun Jepang. Atuh eusi *Tjahaja* gé béda ti sasarina. Bulan Séptémber 1945, koran *Tjahaja* silih ngaran jadi *Soeara Merdéka*, koran munggaran sabada Proklamasi. Medal make basa Malayu. Koerdie nu jadi pamingpin rédaksina. Dicekel ku nu motékar jeung parigel, morontod koran téh. Oplahna nepi ka 15.000 éksémplar. Hanjakal pondok umur, ngan genep bulan alatan ku mangrupa-rupa barébedan. Tapi ana kanyerina ka Jepang mah kapapanjangan. Koerdie nepi ka nulis *Saumur Jagong* pikeun nyindiran pamarentahan Jepang nu singget.

Basa *Sipatahoenan* dihirupkeun deui taun 1948, Koerdie teu pipilueun. Anjeunna milih marengan Radén Otto Koesoemasoebrata ngagedékeun *Harian Indonésia*, koran basa Malayu. Dina *Harian Indonésia* nincak lastarina taun 1954, nembé Koerdie mulih ka *Sipatahoenan* nepi ka taun 1972. Ngan teu mingpin rédaksi deui, tapi jadi diréksina, tuluyna mah ngarangkep jeung nyepeng percétakanna, CV Pangharepan Baru (1960-1972). Tengah taun 1970-an, *Sipatahoenan* mimiti teu mungguh terbitna téh nepi ka eureun terbit pisan taun 1985.

¹⁴ Di antawisna Boerhanuddin Ananda (tuluyna jadi diréktur *Soeara Merdéka*), Rochdi Partaatmadja, Hiswara Darmapoetra, Atje Bastaman (tuluyna jadi pamingpin rédaksi *Sipatahoenan*), Dajat Hardjakoeseomah, Abdoel Moeis, Misbah Karim jeung Joeningsih (tingal *Jagat Wartawan Indonesia* (Soebagijo IN, 1981) jeung *Melacak Sejarah PWI Cabang Jawa Barat* (Yayat Hendayana, dkk, 1981)).

Sagédéngeun ngokolakeun koran, Koerdie ilubiung di Persatuan Djurnalis Indonésia (Perdi), minangka wakil ti *Sipatahoenan* jeung *Bidjaksana*. Sanajan lain organisasi jurnalis munggaran,¹⁵ Perdi nu kasebut bibit-buitna Persatuan Wartawan Indonésia (PWI) mah. Diadegkeun 24 Desémber 1933, Perdi hirup nepi ka runtagna Walanda. Ku Jepang gé teu diburak-burak cara organisasi séjénna. Taun 1946 Perdi ngajirim jadi PWI. Atuh di Serikat Penerbitan Pérs, ngaran Koerdie ogé kacatet (1946-1978). Taun 1954-1964 jadi anggota kahormatan Déwan Pérs. Nu can kasebut, Kordie kungsi jadi pamingpin umum majalah *Prima* (1972-1978) jeung ketua Lembaga Basa & Sastra Sunda (1973-1983).

Sanajan ngaranna aya di mana-mana, Koerdie mah teu pati resep kana organisasi téh. Nalika buktina, kapan lolobana purah jadi anggota.

Jurnalis Sapuratina

Nalika karanganana, katara lega ambahanna. Saniskara wangun karangan dijieun, ti carita-pondok, layang-sambung (roman), wawacan nepi ka sajak. Sagédéngeun nyieun pérsлах, tajuk rencana jeung éséy, anjeunna narjamahkeun katut nyadur. Kabeungharan kecapna, katelikna, kamonésanna ngadumaniskeun nu karandapan ku raga badag jeung lelembutanna, alatan jadi cicirén jeung kaleuwihan karangan-karanganana. Alangkara nulis kitu téh mun teu mahér kana basa mah. Kalayan gampang pikeun anjeunna mah nyunyurup boh basa Malayu boh Walanda kana tulisan basa Sunda téh. Kadangkala ngolébat sangka, boa kosa kecap Koerdie leuwih beunghar tibatan nu nyusun kamus basa Sunda. Timbulna wasangka kitu téh pédah kungsi nimu kecap dina karanganna nu teu aya dina kamus.

¹⁵ Saacan Perdi ngadeg Desémber 1933, jurnalis Walanda nyieun Maleische Journalisten Bond di Batavia, 6 Januari 1906. Taun 1915, wartawan bumiputra ngariung di Surakarta nyieun Inlandsche Journalisten Bond (IJB), organisasi wartawan pangradikalna harita mah. IJB ngaluarkeun kalawarta Doenia Bergerak nu dicitak di firma Insulinde di Bandung. Nu boga pokalna, Marco Kartodikromo, kungsi diméntoran ku Soewardi Soerjaningrat jeung Tirto Adhi Soerjo. Tuluy na mah aya Inlandsche-Chineesch Journalisten Bond (1919) jeung Perserikatan Journalisten Asia (1928) (tingal *Sejarah Pers Nasional dan Pembangunan Pers Pancasila* (Tribuana Said, 1988) jeung "The Dynamics of Contentious Politics in The Indies: Inlandsche Journalisten Bond and Persatoean Djoernalis Indonesia" beunang Yamamoto Nobuto (*Keio Communication Review* No. 36, 2014)).

Raden Ading Affandi nu kungsi jadi jurnalis *Sipatahoenan* kaasup nu kabéngbat ku kabeungharan kecapna. Ceuk Ading, Koerdie "Beunghar ku ketjap² Sunda nu teu kakoréh ku nu ajeuna, istimewa beunghar ku ketjap² panganteur nu asli. Aja tulisan²ana nu nepi ka ajeuna diampihan, sarta katjida remenna ku kuring dibatja. Nadjan geus mangpuluh-puluh kali dibatja, kuring teu bosen" (Lampiran "35 tahun Sipatahoenan", 20 April 1958).

Da kana basa Sunda mah Kordie téh katara jerona neuleumanana. Éta wéh upama nimu kecap salah dina kamus basa Sunda, sok langsung dicirian ku patlot, tuluy dikoréksi, dina kamusna kénéh. Kadangkala dilengkepan conto kalimahna. Upama aya kecap nu tacan asup dina kamus, diselapkeun di tempat nu samistina, bari dibéré hartina. Teu hémeng mun kamus nu dipiboga Koerdie mah pabalatak ku koréksian. Salian ti ngamahérkeun anjeunna, kabiasaan kitu téh bisa jadi patali jeung rencana révisi *Kamus Umum Basa Sunda* nu disusun ku Lembaga Basa & Sastra Sunda, tempat anjeunna ngahidmat.

Di luhur disebutkeun, saméméh mangrupa buku, tulisan Koerdie dimuat heula dina *Sipatahoenan*. Kadangkala dimuat dua kali. Tangtuna sanggeus diraéhan heula, nganjangan nu macana deui téh. Nu disebut ngaraéhan téh persisna mah miceunan titik-komana, neukteukan atawa nambahan kalimahna, jeung ngaganti atawa nambahan kecapna. Tara ari nepi ka ngagéséh galeuhna carita mah. Cara dina *Nyi Haji Saonah*, "momot" diganti ku "muatan", samentawis "tambang" ditambahan jadi "tambang lulub".

Geura bandingkeun:

*Kasebut diuk téh kusir mah ngan ukur néwél biritna kana babantal. Pantésna téh ngahaja ngarah neueul ka hareup. Da momot beurat ka tukang. Bésék dua galedé meunang ngabakutet ku tambang. Ngan teu kawas saharah baheula baé nalianana téh ("Muncang Labuh ka Puhu, Kebo Muli Pakandangan", *Sipatahoenan*, 1938/1969).*

Jeung ieu:

Kasebut diuk téh kusir mah ngan ukur néwél biritna kana babantal. Pantésna ngahaja, ngarah neueul ka hareup, da muatan beurat ka tukang. Bésék

dua galedé, meunang ngabakutet ku tambang lulub. Ngan teu kawas saharah baheula baé, nalianana téh ("Kebo Mulih Pakandangan", Nyi Haji Saonah, 2005).

Buku-buku nu dijéjérkeun di luhur téh ana diijiran mah teu nepi kana satengahna tapak kalam Koerdie. Naha ka marana nu séjénna? Sawaréh mah araya kénéh, ngahiji jeung bungkleukan koran *Sipatahoenan*-na nu jadi koléksi Perpustakaan Nasional di Jakarta atawa Perpustakaan Monumén Pérs Nasional di Surakarta. Aya ogé nu mangrupa klipingan atawa kopéan nu ngahaja dirawatan ku jinisna. Anu nyarésa, upama dipasing-pasing, bisa jadi dua-tilu bukueun nu kandelna meueusan. Lolobana mah lapur alatan arsipna tos teu aya dikieuna.

Nu ngajangelék jadi buku, umumna mah mangrupa fiksi. Skétsana nu tilu (*Di Lembur Kuring, Keur Kuring di Bandung* jeung *Saumur Jagong*), méngpar-méngpar kana fiksi ogé mun maké ukuran jaman kiwari mah. Alatan sok teu lengkep saha, iraha, ti mana, kumaha jeung kunaonna (5W+1H). Tapi da jaman baheula mah koran séjén gé kitu. Teu kasebut mahiwal. Ku lobana tulisan fiksina nu dijieun buku, teu hémeng mun jalma mikawanoh Koerdie téh leuwih sastrawan tinimbang jurnalis. Padahal panghargaan ti pamaréntah puseur mah pikeun jasana tina widang jurnalistik,¹⁶ sanés kamonésanana ngaréka basa sastra.

¹⁶ Mohamad Koerdie, Ki Hajar Déwantara, Haji Mohammad Djamil Gelar Mangaradja Ihutan dilélér panghargaan Perintis Pérs Indonésia ku pamaréntah puseur taun 1976. Opat taun saméméhna, Bakrie Soeraatmadja (pamingpin rédaksi *Sipatahoenan* sateuacan Koerdie), nu meunang panghargaan sarupa. Perintis Pérs Indonésia séjénna nyaéta Abdul Rivai, Raden Mas Bintarti, Danudirdja Setiabudhi (EFE Douwes Dekker), Raden Mashuri Darmosoegito, Djokomono (RM Tirta Adhi Soerjo), Djamaluddin Adinegoro, GSSJ Ratulangie, Raden Mas Soedardjo Tjokrosisworo, Soetopo Wonobojo jeung Raden Taher Tjindarboemi.